

UO'K (UDK, UDK): 811.581.11

HOZIRGI XITOY TILIDA TEMPORATIVLARNI O'ZBEK TILIGA TARJIMA QILISH XUSUSIYATLARI (IJTIMOIY-SIYOSIY MATNLAR MISOLIDA)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14262187>

Shamsiddinova Zebo Fazliddinovna

Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti,
Sharq tillari kafedrası o'qituvchisi

zeboxon_shams@mail.ru

Annotatsiya. Maqola hozirgi xitoy tilida ijtimoiy-siyosiy matnlarda uchraydigan temporativlarning qo'llanilish xususiyatlari hamda ularni o'zbek tiliga tarjima qilish tahliliga bag'ishlangan. Xitoy tili og'zaki nutqqa xos zamon kategoriyasining yozma nutqda berilishi xususiyatlari hamda ularni o'zbek tilida aks etishi ijtimoiy-siyosiy matnlar asosida yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: temporativlar, vaqt kategoriyasi, vaqt faktori, yordamchi so'zlar, ko'makchi, bog'lovchi, payt ravishi, turg'un konstruksiyalar, til vositalari, grammatik kategoriya

ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА ТЕМПОРАТИВ С СОВРЕМЕННОГО КИТАЙСКОГО НА УЗБЕКСКИЙ ЯЗЫК (НА ПРИМЕРЕ ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИХ ТЕКСТОВ)

Аннотация. Статья посвящена анализу особенностей употребления темпоративов, встречающихся в общественно-политических текстах на современном китайском языке и их переводе на узбекский язык. На основе общественно-политических текстов выделены характеристики категории времени, характерные для китайской устной речи в письменной речи, и их отражение в узбекском языке.

Ключевые слова: темпоративы, временная категория, временной фактор, вспомогательные слова, конструкции, средства языка, грамматическая категория.

FEATURES OF TRANSLATING TEMPORATIVES FROM MODERN CHINESE INTO UZBEK LANGUAGE (BASED ON THE EXAMPLE OF SOCIAL AND POLITICAL TEXTS)

Abstract. The article is devoted to the analysis of the features of the use of temporatives found in socio-political texts in the current Chinese language and their translation into Uzbek. The characteristics of the tense category characteristic of the Chinese oral speech in the written speech and their reflection in the Uzbek language are highlighted on the basis of socio-political texts.

Key words: temporals, time category, time factor, auxiliary words, auxiliary, conjunction, tense, static constructions, language tools, grammatical category

Temporallik "insonning so'zlovchi nutqi yoki boshqa murojaat nuqtasi bilan bog'liq vaziyatlar va ularning elementlari vaqtini idrok etishi va anglashi"da o'z aksini topadi [2, 264].

Temporallikning asosiy xarakteristikasi bu – hozirgi zamon, o'tgan zamon va kelasi zamon. Hozirgi zamonning asosiy mazmuni so'zlovchi nutqi payti bilan bir vaqtda tutashuvchi vaqt, o'tgan zamon so'zlovchi nutqiga qadar bo'lgan payt, kelasi zamonda esa so'zlovchi nutqidan keyingi vaqt nazarda tutiladi.

Hozirgi xitoy tilida temporallikni ifodalovchi temporativlarni o'zbek tiliga ijtimoiy-siyosiy matnlar misolida tarjima qilish o'ziga xos xususiyat kasb etadi. Zero, xitoy tilida og'zaki nutqqa xos grammatik kategoriyalar, yozma nutqda boshqacha uslubda, jumladan turli payt ravishlari, yordamchi so'zlar orqali namoyon bo'ladi.

Ish-harakat, holatning sodir bo'lganligi yoki bo'lmaganligini ko'rsatish uchun 曾 *céng*, 曾经 *céngjīng*, 已 *yǐ*, 已经 *yǐjīng*, 都 *dōu* ravishlari qo'llaniladi. Bu guruh ravishlari o'tgan zamondagi vaqtni, yoki bo'lmasa o'tib ketgan kechmishni, yoki o'tgan zamonda tugallangan ish-harakatni ifodalaydi. O'zbek tilioga tarjima jarayonida "ilgari", "allaqachon" deb tarjima qilinadi. Ba'zan, kontekstdan kelib chiqib, uni yozma nutq uslubiga muvofiq tarjima qilish maqsadga muvofiq.

农业在国民经济中已无足轻重

Nóngyè zài guómín jīngjì zhōng yǐ wú zú qīngzhòng

Qishloq xo'jaligi milliy iqtisodiyotda unchalik ahamiyatga ega bo'lmay qoldi [1, 22]

Mazkur "已经" *yǐjīng* – "allaqachon" so'zining qadimiyroq shakli "已" *yǐ* dir.

已 *yǐ* va 已经 *yǐjīng* ravishlarining funksiyasi bir xil bo'lib o'zaro o'rin almashib qo'llash mumkin. 已 *yǐ* asosan yozma nutqqa xos, 已经 *yǐjīng* esa putunxuada

soʻzlashdan oldin yoki biror muayyan bir vaqtdan oldin ish-harakat, vaziyat sodir boʻlganini ifodalaydi. Soʻzlangunga qadar yoki biror muayyan bir vaqtga qadar uning natija holati ilgorigiday mavjud boʻladi. 已经 *yǐjīng* ravishidan keyin inkor ravishi qoʻllanilishi mumkin boʻlib, yana kelajakni ifodalashda ham ishlatilishi mumkin.

1936 年后，柬埔寨曾被法国，日本占领

1936 nián hòu, jiǎnpǔzhài céng bèi fàguó, rìběn zhànlǐng

1936 yildan soʻng Kambodja Fransiya va Yaponiya tomonidan bosib olingan [1, 23]

曾 *céng* ravishi oʻzbek tiliga “qachonlardir, bir zamonlar” koʻrinishida tarjima qilinib, faqat yozma nutqda qoʻllaniladi. Yuqorida berilgan gapda mazkur ravish oʻzbek tiliga tarjima qilinmasdan -gan oʻtgan zamon feʼl shakli orqali berilgan. Ushbu ravish biror ish-harakatning oʻtmishda sodir boʻlganligini bildirib, ogʻzaki nutqda 过 *guò* suffiksining funksiyasini bajaradi.

将 *jiāng* ravishi ishtirok etgan gaplar oʻzbek tiliga kelasi zamon feʼl shakllari orqali tarjima qilinadi hamda quyidagi maʼnolarda ifodalaydi:

- 1) Ravish vazifasida yaqin orada sodir boʻlajak voqea-hodisani ifodalashda qoʻllaniladi;
- 2) Biror-bir paytning yaqinlashuvini ifodalaydi;
- 3) Belgilangan paytda sodir boʻladigan voqeani ifodalaydi;
- 4) Kelasi zamon belgisi sifatida ishlatiladi;
- 5) Yordamchi sifatida vositasiz toʻldiruvchi inversiyasi, yaʼni feʼldan oldingi oʻringa chiqib olishi mumkin. Masalan, 将 *jiāng* +ot+feʼl= “kelajakda biron narsa qilmoq”.

我方将于近期内函告我方的决定

Wǒ fāng jiāng yú jìnqí nèi hángào wǒ fāng de juédìng

Qarorimiz haqida sizga yaqin orada xabar beramiz [7, 105]

巴西今年将进口 1500000 袋咖啡

Bāxī jīnnián jiāng jìnkǒu 1500000 dài kāfēi

Bu yil Braziliya 1,5 million qop kofeni import qiladi

Guvohi boʻlganimizdek, mazkur ravish oʻzbek tiliga kelasi zamonning -a(y) feʼl shakli orqali tarjima qilinmoqda. Uning xitoy tilidagi oʻgʻzaki nutqqa xos shakli 要 *yào* modal feʼli orqali namoyon boʻladi.

即 *jí* ravishi oʻzbek tiliga “hozir”, “shu zahotiyiq”, “darrov” kabi ravishlar orqali tarjima qilinadi: Masalan:

两国就建立外交关系，派驻外交代表等问题达成协议，并互派外交代表后，外交关系即正式建立

Liǎng guó jiù jiànlì wàijiāo guānxì, pàizhù wàijiāo dàibiǎo děng wèntí dáchéng xiéyì, bìng hù pài wàijiāo dàibiǎo hòu, wàijiāo guānxì jí zhèngshì jiànlì

Ikki mamlakat o‘rtasida - diplomatik vakillar tayinlanishi va boshqa masalalarda kelishuvga erishilishi hamda o‘zaro diplomatik vakillar almashinuvidan keyin, darhol (darrov) diplomatik munosabatlar rasmiy o‘rnatiladi [1, 230]

即 *jí* morfemasi ikki bo‘g‘inli 立即 *lìjǐ* “hoziroq, darrov” ma’nosiga o‘xshash so‘zlar tarkibiga kiradi. Og‘zaki nutqda esa 立刻 *lìkè* va 马上 *mǎshàng* ravishlarining ma’nosi bilan bir xil.

在 *zài* ravishi ham 正在 *zhèngzài* kabi ish-harakatning jarayondaligini ko‘rsatib, ish-harakat jarayonini ifodalovchi 呢 *ne* yuklamasi bilan hamda ish-harakatning davomiyligini ifodalovchi 着 *zhe* yuklamasi bilan birga qo‘llanilishi ham mumkin. Yozma uslubda 在 *zài* ravishi 在...中, 在...过程中 konstruksiya tarkibida kelib, o‘zbek tiliga “*jarayonida, ayni damda, ...da*” kabi tarjima qilinadi. Masalan:

北京天桥民俗园 正在筹建中

Běijīng tiānqiáo mínsú yuán zhèngzài chóujiàn zhōng

Pekinda “Tianqiao” folklor bog‘i qurilish jarayonida[6]

在活动中青年们进行了非常精彩的表演，并及朗诵了纳瓦伊的精美作品

Zài huódòng zhōng qīngniánmen jìnxíng fēicháng jīngcǎi de biǎoyǎn, bìng jí lǎngsòng nà wǎ yī de jīngměi zuòpǐn

Tadbir jarayonida yoshlar ajoyib chiqishlar qilishdi hamda Navoiyning nafis asarlarini qiroat qildilar

在 进 行 斗 争 过 程 中... *Zài jìnxíng dòuzhēng guòchéng zhōng...* - *jang jarayonida...*;

在 进 行 合 作 的 过 程 中... *Zài jìnxíng hézuò de guòchéng zhōng...* – *hamkorlik jarayonida ...*

在 会 议 中 共 同 发 表 公 报... *Zài huìyì zhōng gòngtóng fābiǎo gōngbào...* - *uchrashuv jarayonida qo‘shma kommyunike nashr etish...*

迄 今 *qìjīn* ravishi o‘zbek tiliga “*hali hanuz, hamon, haligacha*” ravishlari hamda fe’lga hozirgi davomiylilik zamonini yasovchi -*moqda* fe’l shakli orqali tarjima qilinadi. Masalan:

迄今科索沃局势依然紧张，民族仇视不减，冲突不断

Qìjīn kēsūwò júshì yīrán jīnzhāng, mínzú chóushì bù jiǎn, chōngtú bùduàn

Kosovodagi vaziyat hamon keskinligicha qolmoqda, milliy ziddiyatlar va mojarolar davom etmoqda [1,418]

则 *zé* bog‘lovchisi gapda qo‘llanilganida, o‘zbek tiliga “qachonki..., agarda..., faqat ...bo‘lgandagina” kabi bo‘glovchilar orqali tarjima qilinadi. Bu bog‘lovchi yozma uslubga xos bo‘lib, murakkab qo‘shma gaplarda payt-shartlilik munosabatini ifodalaydi. Masalan:

缔约各方彼此同意废约时，国际条约则停止生效

Dìyuē gè fāng bǐcǐ tóngyì fèi yuē shí, guójì tiáoyuē zé tíngzhǐ shēngxiào

Shartnoma tuzuvchi tomonlar shartnomani bekor qilishga rozi bo‘lgandagina xalqaro shartnoma o‘z kuchini yo‘qotadi [1,171]

Yuqorida berilgan gapdan ma‘lum bo‘ladiki 则 *zé* bog‘lovchisi murakkab qo‘shma gapning ikkinchi qismida, fe‘ldan oldin qo‘llanilmoqda, ya‘ni vaqt shartlilikini ifodalab kelmoqda.

自 *zì* ko‘makchisi adabiy tilda ko‘proq qo‘llanilib, 由 *yóu* ko‘makchisi bilan bir xil ma‘noni ifodalab keladi. Putunxuada esa 从 *cóng* ko‘makchisi bilan o‘xshash.

自 *zì* ko‘makchisi ishitorikidagi 自...起 *zì ... qǐ* “shu vaqtdan boshlab”, 自...后 *zì... hòu* “o‘sha vaqtdan buyon, shu vaqtdan so‘ng”, 自...以来 *zì... yǐlái* “vaqt o‘tib, o‘sha vaqtdan beri” kabi payt ravishlari yordamida tarjima qilinadi.

双方决定自 1992 年 8 月 24 日起相互承认并建立大使级外交关系

Shuāngfāng juédìng zì 1992 nián 8 yuè 24 rì qǐ xiānghù chéngrèn bìng jiànlì dàshǐ jí wàijīào guānxì

Tomonlar 1992-yil 24-avgustdan boshlab o‘zaro bir-birlarini tan oldilar hamda elchilar darajasida diplomatik munosabatlarni o‘rnatishga qaror qildilar [1,230]

Og‘zaki nutqda esa 从...起 *cóng... qǐ* , 从...以来 *cóng ...yǐlái*, 从...以后 *cóng ...yǐhòu*, 由...至 *yóu... zhì* kabi konstruktiviyalar qo‘llaniladi. Ammo ularni ijtimoiy-siyosiy matnlar tarkibida ham tez-tez uchratish mumkin:

从 70 年代开始，由于外国干涉，柬埔寨经历了长期的战乱

Cóng 70 niándài kāishǐ, yóuyú wàiguó gānshè, jiǎnpǔzhài jīnglìlè chángqí de zhànluàn

70-yillardan boshlab, chet el aralashuvi tufayli Kambodja uzoq yillik urushlarni boshdan kechirdi

从今以后我们应该加强关系

Cóng jīn yǐhòu wǒmen yīnggāi jiāqiáng guānxì

Bugundan boshlab biz munosabatlarimizni mustahkamlashimiz lozim[3,85]

于 *yú* ko'makchisi yozma nutqqa xos bo'lib, o'zbek tiliga "-da" o'rin-payt kelishigi orqali tarjima qilinadi. Og'zaki nutqda 在 *zài* ko'makchisining ma'nosiga yaqin. U birikkan so'zlar ham o'rin-joy holini, ham payt holini yasashi mumkin. Gapda ba'zida fe'llardan oldin, ba'zida fe'llardan keyin joylashishi mumkin. Masalan:

柬埔寨是历史悠久的文明古国，于公元1世纪建国

Jiǎnpǔzhài shì lìshǐ yōujiǔ de wénmíng gǔguó, yú gōngyuán 1 shìjì jiànguó

Kambodja – qadimgi sivilizatsiya tarixiga ega davlat bo'lib, milodiy 1-asrda tashkil topgan

当 ... (时候) *dāng...shíhòu* - ...*gan* paytida ...; ... *vaqtida* turg'un konstruksiyasi ikki ish-harakatning qisman bir vaqtda yuz berishini bildirib, 当 *dāng* ko'makchisi yoki ko'makchisiz 时候 *shíhou* tipidagi maxsus leksik elementlar bilan ifodalanadi. Bunday turdagi gaplarning ergash gapidagi kesim tugallanmagan ish-harakatni bildiradi. Bosh gapdagi kesim esa tugallangan ish-harakatni anglatadi.

当大脑皮层的机能产生障碍的时候，管理血管的神经中枢便失去控制。

Dāng dànǎo pí céng de jīnéng chǎnshēng zhàng'ài de shíhou, guǎnlǐ xuéguǎn de shénjīng zhōng shū biàn shīqù kòngzhì.

Bosh miyaning katta yarim shari qobig'i funksiyalarida qiyinchilik yuzaga kelgan paytida, qon tomirlariga olib boruvchi nerv markazi boshqaruvni yo'qotadi.

Yuqorida hozirgi xitoy tilidagi ijtimoiy-siyosiy matnlardagi temporeativlarni o'zbek tiliga tarjima qilinish xususiyatlarini tahlil etish jarayonida quyidagi xulosalarga kelishimiz mumkin:

Hozirgi xitoy tili yozma nutqda qo'llaniluvchi temporeativlar og'zaki uslubdan biroz farqlanib, o'zbek tiliga tarjima jarayonida turli grammatik transformatsiyalarga uchraydi. Jumladan xitoy tilidagi payt ravishlari o'zbek tiliga ba'zi hollarda zamon yasovchi fe'l shakllari, ba'zan o'rin-payt kelishigi, ba'zida esa payt-shartli gaplardagi bog'lovchilar yordamida aks etadi. Xitoy tilida ijtimoiy-siyosiy matnlarda uchraydigan vaqtni ifodalovchi yordamchi so'zlar, turli turg'un konstruksiyalar, payt ravishlarini o'zbek tiliga muqobil ekvivalentini to'g'ri tanlab olish hamda ularni to'g'ri tarjima qilishda talabalarga mazkur so'zlarning har birini qo'llanilish xususiyatlari haqida batafsil ma'lumot berish maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Войцехович И.В., Кондрашевский А.Ф. Китайский язык. Общественно-политический перевод. – М.: Муравей, 2002.
2. Бондарко А. В. Функциональная грамматика. Темпоральность. Модальность. Л.: Наука, 1990.
3. S.Hashimova, S.Nosirova. Xitoy tili grammatikasi. –T.: Jahon Print, 2012.
4. S. Nosirova. Xitoy tilining ijtimoiy-siyosiy va diplomatik terminologiyasi. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2011.
5. 朱庆明。现代汉语使用语法分析（下册）。- 北京：清华大学出版社，2005 年。
6. 天津日报. 天津日报社, 1987.11.27